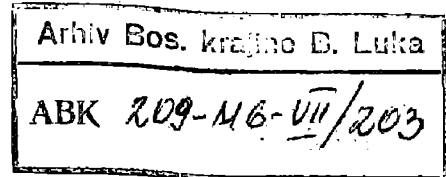

ARHIV BOSANSKE KRAJINE
BANJA LUKA

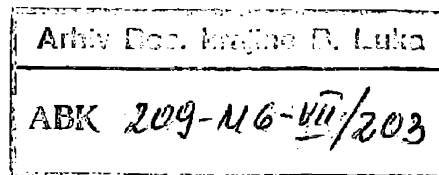
PAJIĆ BRANKO

BOSANSKO DIONIČKO DRUŠTVO ZA PROIZVODNJU DRVETA " B O S N A -
HOLZ" u BANJOJ LUCI I VELIKI RADNIČKI ŠTRAJK 1920.GODINE

L e g e n d a :

- 15 stranica autoriziranog teksta notiranog u Arhivu 31. marta i 1.aprila 1977.godine;
- sjećanje notirano u šest primjeraka: tri primjerka u Arhivu, dva kod autora, a jedan u Muzeju Bos.krajine;
- SADRŽAJ SJECANJA: Početak izgradnje Pilane "Bosna-Holz" ----- u Banjoj Luci; organizovanje višemjesečnog generalnog štrajka pilanskih radnika u Bluci 1920. godine; djelovanje partijske organizacije i partijskih aktivista u toku trajanja štrajka; organizaciona struktura rada u Pilani; uloga "zvonaša".-

-----

PAJIĆ BRANKO

BOSANSKO DIONIČKO DRUŠTVO ZA PROIZVODNJU DRVETA "BOSNA-HOLZ" U BANJOJ LUCI I VELIKI RADNIČKI ŠTRAJK 1920.GODINE

Negdje u proljeće 1914.godine na dva mjesta na Banjalučkom polju, uz prugu prema željezničkoj stanici Predgrađe i u pravcu vojničkog spomenika na ovom polju, postavljene su drvene table sa dvojezičnim tekstom. Na njemačkom i srpskohrvatskom jeziku pisalo je da se na tom prostoru grade pogoni parne pilane. Bio je to značajan događaj za ondašnju Banju Luku, grad od oko 14.000 stanovnika, te se svuda pričalo kako počinje, eto, gradnja "Firme".

Intenzivna izgradnja počela je u 1915.godini. Na zemljanim radovima za fabričke objekte angažovani su i ruski zarobljenici. U Banju Luku dovedeni su početkom ljeta i smješteni u tvrđavi Kastel. Odatle su pod stražom vodjeni na rad. Sekcija za održavanje pruge Banja Luka-Dobrljin, čiji je šef bio Šefček, u svojoj je režiji podizala industrijski kolosjek koji je ulazio u krug ove Pilane u izgradnji. I na zemljanim radovima za trasu pruge radili su također ruski zarobljenici.

Izgradnjom Pilane presječen je put koji je išao od današnje Aleje JNA pored vojničkog spomenika u pravcu Kumsala, predjela kod današnje Tvornice voćnih sokova "Vitaminka". Bio je to stari put, koji je prestao da se upotrebljava izgradnjom Pilane 1915.godine. Tada je napravljen novi pristupni put prema Kumsalama, koji je presjecao željezničku prugu i išao ispred ulaza u Pilanu.

U toku 1916.godine radile su se zgrade za fabričke pogone, upravna zgrada i stanbene zgrade. Na zidarskim radovima radilo je dosta Italijana, koji su zidali i veliki fabrički dimnjak. Po pričanju gradjana, među njima bilo je i dosta italijanskih zarobljenika.

Za taj fabrički dimnjak veže me jedna djačka uspomena, kada smo kao I-a Razred Realne gimnazije sa svojim razrednim starješinom prof. Viktorom Paternosterom išli na izlet u Kumsale. U povratku sa izleta neki su se učenici uspenetrirali na dimnjak i odozgo bacali kapute. Zbog toga smo svi bili ukoreni.

U toku 1917. godine vršena je montaža strojeva. Na montaži rade monter i iz Austrije, Madjarske i Češke. Te je godine izgrađen drveni most na Vrbasu za željezničaru, ali je prelaz preko njega još bio zabranjen.

Pilana već počinje primati i domaće stručne radnike, a i omladinu na izučavanje zanata. Mnogi moji školski drugovi po završetku prvog razreda gimnazije otišli su na izučavanje raznih zanata. Za razliku od mojih kolega, ja sam otišao na izučavanje zanata u Veliki Bečkerek.

Tako je počela da radi "Firma", kako su je građani najčešće zvali sve do prestanka rada 1939. godine, čiji je naziv bio na dva jezika: "Bosansko dioničko društvo za proizvodnju drveta i parne pilane- Banja Luka" i "Bosnische Aktiengesellschaft für Holzgewinnung und dampfsägenbetrieb- Banja Luka". Skraćeni naziv je bio "Bosna-Holz", a poslije "Bosna-Bois" (u oba prijevoda: "Bosna-Drvo").

Tada nisam ni pretpostavljao da ću se i ja u "Firmi" zaposliti. Kao mladi bravarski radnik dobio sam zaposlenje 15. oktobra 1920. godine u vrijeme dok je još trajao veliki generalni štrajk pilanskih radnika. Koliko je meni poznato, bio je to najveći i najduži generalni štrajk banjalučkog proletarijata, koji je trajao od maja do kraja oktobra 1920. godine. Međutim, u vrijeme mog zapošljavanja već su bili pri koncu dogovori između poslodavaca i štrajkačkog odbora oko sklapanja novog kolektivnog ugovora. Poslodavci su mislili da vrijeme za njih radi i da će dugotrajna nezaposlenost prisiliti radnike da se vrate na posao, ali su se u tome prevarili jer su radnici ostali dosljedni u svojim zahtjevima. Štrajk je uspješno okončan jer je bio dobro organizaciono pripremljen od strane partijske organizacije, koja je tada u Pilani imala nešto iznad 50 članova, a i pravilno usmjeravan u cijelom toku njegovog trajanja.

Najznačajnije u svemu tome bio je dogovor između uprave preduzeća i Štrajkačkog odbora u kome su radnici garantirali da će osigurati radnu snagu za pogon parnih mašina za dobivanje potrebne električne energije za osvetljenje, a i vršiti potrebne opravke.

Narad me primio predsjednik Štrajkačkog odbora Karlo Bergles, mašinbravar, po nacionalnosti Slovenac, član KPJ. On me je uključio u grupu onih radnika koji su radili na održavanju mašinskog parka.

Pilana je tada imala tri parna kotla. Jedan od njih bio je u pogonu, drugi u rezervi, a treći se čistio i na njemu je vršen remont, i tako redom da se ne bi obustavljao tehnološki proces proizvodnje. Parni kotao koji je radio u vrijeme izbijanja štrajka već je bio zreo da ide na remont. Budući da dva kotla nisu mogla biti u remontu, Štrajkački odbor preuzeo je na sebe obavezu da organizira rad tako da jedna grupa radnika radi na remontu da bi poslije potpisivanja kolektivnog ugovora mogao biti nastavljen proces proizvodnje.

Električna centrala bila je na parni pogon. Ona je osvetljavala fabrički krug i davala potrebnu energiju za pokretanje pumpi, koje su vodom iz Vrbsa snabdjevale rezervoare. Bila je to industrijska voda, dok se voda za piće dobivala iz nekoliko bunara. Mala parna mašina od 50 ks. bila je dovoljna za jedan manji generator, koji je davao električnu energiju od oko 17 sati sve do svanuća idućeg dana.

U toku generalnog štrajka grupe radnika smenjivale su se na poslovima oko remonta i rada centrale. Isto tako, smenjivali su se radnici i u štrajkačkim stražama. Sve je funkcionisalo bez zastoja, sa primjernom radnom disciplinom i odgovornošću.

Štrajkovali su pilanski, željeznički radnici šumske željeznice i radnici na eksploataciji šume. Šumskim radnicima jednom sedmično željeznicom je odvožena potrebna količina živežnih namirnica i slana potrebna novčana pomoć.

Banjalučki radnici su imali svoj klasni fond solidarnosti, popularno nazvan: štrajkački fond. Uz sindikalnu članarinu uplaćivao se i doprinos za ovaj fond. Jedino se izdvojeno plaćala partijska članarina.

Članarina se plaćala u Radničkom domu. Svake nedjelje bili su u Radničkom domu blagajnici pojedinih sekcija i tamo primali članarinu, koja se potom ulagala u banku ili štedionicu. Tako se u fond solidarnosti ulivao prikupljeni novac od samih radnika.

Partijska članarina izdvojeno se plaćala, ali i ona u Radničkom domu, gdje su se nalazile prostorije Oblasnog i Mjesnog odbora KPJ. Partijska članarina bila je progresivna, odnosno za veću najamninu uplaćivalamse i veća članarina.

U toku cijelog štrajka radila je radnička menza, koju je držao Vaso Davidović, brat ljekara Zarije Davidovića. Firma ni prije ni poslije štrajka nije dotirala menzu. Ona je samo nabavljala namirnice na veliko, izravno i posredstvom Vase Davidovića, tako da je ishrana bila jeftinija nego ona u gradu. Međutim, u menzi se hranilo samo negdje oko 40 radnika, ništa više. U menzi su se mahom hranili leđični radnici iz grada. Oženjeni su donosili hranu od kuća i za vrijeme pauze od jednog sata objedovali u samom krugu. Tako su se hranili i oni koji su sami spremali hranu u barakama, ukoliko nišu nisu išli u barake na ručak, kao što su to činili radnici koji su stanovali u zgradama Pilane.

Davidović je, svakako, imao svoju ekonomsku računicu i sa ovom menzom, kao i sa kantinom. Menza je bila izvan kruga, tamo gdje su bile i stanbene zgrade. Osim ove radničke, postojala je i činovnička menza, ali u drugoj zgradi. U njoj je bila i bolja hrana, ali je bila i skuplja.

U toku štrajka hrana je bila besplatna za štrajkače. Međutim, menzom su se služili samo leđični radnici. U njoj su se hranili radnici iz leđičnih stanova i leđični radnici iz grada. Pored ovih leđičnih stanova u kojima su stanovali kvalifikovani radnici postojale su i leđične barake u kojima su stanovali nekvalifikovani i polukvalifikovani radnici, oni koji zbog udaljenosti svojih sela nisu mogli svakodnevno od kuća dolaziti na posao. U tim barakama bilo je jeftinije stanovanje i tu su si sami kuhali hranu donoseći dio prehranbenih proizvoda od svojih kuća. U vrijeme štrajka oni su radije primali novac za hranu i proizvode u naturi nego da se hrane u menzi.

Svi radnici u štrajku bez izuzetka primali su novčanu pomoć. Na tu sumu oženjeni radnici primali su još prirodne proizvode, nekvalifikovani i polukvalifikovani radnici u barakama dodatni novac za hranu, a kvalifikovani radnici su se besplatno hranili u menzi. Nekvalifikovani i polukvalifikovani radnici u barakama umjesto prirodnih proizvoda željeli su novac jer su prirodne proizvode dobivali od kuća, a porodicama slali svoj novac.

Sva ta primanja bila su krajnje skromna, ali su omogućavala egzistencijalni minimum da se istraje u štrajku, koji je organizirala i uspješno vodila partijska organizacija. Zbog svega toga i mogao je trajati više mjeseci.

Postojao je i jedan magazin za kupovinu namirnica i tekstila, koji je držala u svojoj nadležnosti uprava Firme. Magazin-trgovina davao je radnicima robu na kredit, ali na temelju radničke knjižice, što se obračunavalo svakih 15 dana i odbijalo od najamnine. Kad je štrajk izbio, radnici više nisu ništa mogli dobivati na kredit, već samo za gotov novac.

U magazinu se mogla nabaviti samo jeftinija roba, a i lošijeg kvaliteta. Najviše se prodavalo: kukuruzno brašno, grah, krompir, slanina, petrolej, so, lošiji sapun itsl. Bilo je i nešto loše radničke konfekcije. Ovdje nije bilo kafe, šećera i kvalitetnijih proizvoda, što se prodavalo u činovničkoj trgovini. Zbog toga bolje plaćeni radnici i prije i poslije štrajka skoro da nisu ništa kupovali u spomenutom magazinu.

Najveći broj nekvalifikovanih i polukvalifikovanih radnika iz bliže okoline bio je iz Gornjeg Šehera, Novoselje i Vrbanje.

Kvalifikovani radnici bili su pretežno stranci (Česi, Slovaci, Austrijanci, Mađjari, Njemci, Poljaci i Italijani. Od Italijana koji su zidali fabriku neki su ostali u Banjoj Luci (kovač Karloto, automehaničar Kancio itd.). Od naših ljudi bilo je dosta Hrvata i Slovenaca. Među kvalifikovanim radnicima najmanje je bilo rođenih Banjalučana. Među gatač-majstorima najviše je bilo Slovenaca i Hrvata, a nešto i Austrijanaca.

U Pilani je radilo i nekoliko ruskih emigranata, koji

su došli u Banju Luku 1920.godine.Uzgređ rečeno,najveći broj ruskih emigranata došao je u Banju Luku 1922.ili 1923.godine.

U toku štrajka vođeni su pregovori sa upravom preduzeća koja nije pristajala na radničke zahtjeve,a naročito na povišenje najamnine.Cijene su brzo rasle,a s njima i troškovi života tako da je realna najamnina bila sve niža.Uprava preduzeća počela je da popušta u svojoj tvrdokornosti kad je vidjela da radnici ostaju dosljedni i ne namjeravaju da odstupe od zahtjeva na svoju štetu.Šef radilišta,pogona Pilane i šumske željeznice bio je Šupih,ali su iza i iznad njega stajali pravi vlasnici kapitaka,koji je bio u stranim rukama.

Upornost u štrajku se isplatila jer je potpisan kolektivni ugovor u kome je predviđeno,koliko se sjećam,povišenje najamnine 20-30% po satnici.Medjutim,mada ovo izgleda znatno povećanje,ono je samo pratilo porast troškova života koji su bili prilično visoki,dopunjeni nestašicom mnogih životnih potrepština uključujući i neke namirnice.Isto tako,bolje su bili plaćeni i prekovremeni časovi.Rad poskije završetka radnog vremena do 24 sata plaćen je 50% više,a poslije ponoći do jutra 100% iznad satnice,kao i rad nedeljom i na državne i zvanične vjerske praznike.

Gateri su radili do 17 sati.Tada je rad na njima prestajao u tehnologiji proizvodnje.Zatim je slijedilo čišćenje i podmazivanje gatera,kao i otklanjanje eventualnih kvarova.Trebalo je da uvijek budu osposobljeni za funkcionisanje,odnosno da se rad sutradan izjutra nastavi.

Firma je raspolagala sa 6-8 vertikalnih punih gatera (fol-gatera),koji su bili zatvoreni i rezali balvane vertikalno,za razliku od tzv."venecijanera",horizontalnih gatera,koji su rezali drvo u horizontalnoj ravni.Osim ovih postojao je i jedan špalt-gater za rezanje okrajaka balvana,od kojih su se dobivale daske od 0,5 cola.Za razliku od ovog,fol-gater je,ilustracije radi,rezao daske od 1 cola pa na više..Cirkulara je tada bilo nešto preko 20.

Pilana tada nije imala "venecijanera".Zbog toga se sjekšrom ručno odstranjivao sav višak promjera balvana da bi mogao biti doveden na mjeru da udje na rezanje u folgater.

Svi ovi gateri bili su za promjere galvana do širine jednog metra. Veći promjeri nisu mogli ući.

Ove gatere i cirkulare poslije prestanka rada čistili su, podmazivali i popravljali gateršloseri, čiji je rukovodilac bio Franc Frič, visokokvalifikovani bravarski majstor, po porijeklu Saksonac. On je radio i na montaži Pilane u Bočcu. Bio je član KPJ.

Na popravkama obično je radilo 2-3 radnika. Ako je bilo potrebno, angažovao se i radnik druge stručne kvalifikacije (kovač, tokar, šeping-majstor).

Kad sam se zaposlio u Pilani tamo su već djelovali "zvonaši", jedna beznačajna grupa bez ikakvog političkog i moralnog autoriteta. Pokušali su da ometu štrajk, a i da budu štrajkbreheri, ali u tome nisu uspjeli. Bilo ih je maksimalno do deset članova. Od "zvonaša" u Pilani sjećam se samo Sime Ražića i Pere Bavelje.

Zvonaši su se uključili u štrajk jer su bili prisiljeni od ostalih radnika. Osim toga, nisu ni imali šta raditi jer su svi pogoni stajali, a ni radničke straže ih nisu puštale u krug fabrike.

Osim radničke štrajkačke straže postojale su i redovne straže preduzeća, koje su vršile obezbjedjenje Pilane. Stražari su ostali da i dalje vrše svoju dužnost na svojim stražarskim mjestima, uključujući i kapije. Tada su, naime, postojale 4 kapije za ulaz u krug Pilane. Pored glavne kapije i željezničke iz pravca Predgradja postojale su još dvije: jedna u pravcu mosta na Vrbasu prema selu Česma, a druga prema Banjalučkom polju i vojničkom spomeniku.

Oko organizacije štrajka bilo je mnogo posla jer je trebalo obezbjediti potrebne namirnice, a i slanje namirnica šumskom željeznicom jednom sedmično radnicima koji su radili na eksploataciji šume. Istovremeno se moralo osiguravati uskladjivanje rada da bi svako znao kakav je njegov dio posla u toku trajanja štrajka. Na drugoj strani, povrh svega, trebalo je osujećivati namjere uprave Firme da osujete štrajk. Firma nikada nije odustajala od namjere da angažuje štrajkbrehere, ali su svaki namjeravani potez radnici blagovremeno sprečavali energičnim istupom, kao i pokušajima uprave da de-ložira radnike iz radničkih stanova i samačkih baraka.

Radnici su bili na okupu u cijelom toku štrajka. Svi su bili tu kao da su radili. Održavane su konferencije na kojima su radnici obavještavani o toku štrajka. Druga potrebna obavještenja dobivana su od radničkih povjerenika.

Partijska organizacija i članovi Partije bili su glavni nosioci aktivnosti u cijelom štrajku. Održavani su grupni partijski sastanci i zborovi komunista. Partijski sastanci održavani su u prostorijama Mjesnog komiteta u Radničkom domu, a zborovi u sali. Kada se ta sala adaptirala za radničko kino, sindikalni i politički zborovi održavani su u podrumskim neuslovnim prostorijama. Kad je riječ o kinu, sjećam se i prvog filma, koji se zvao "Zelena kineska svetiljka".

U partijskoj organizaciji Pilane od preko 50 radnika bili su, osim nekih izuzetaka, skoro svi stručni kvalifikovani radnici: mašinovođe, gatermajstori, gateršloseri, tokari, bravari, električari i drugi. Od majstora članovi Partije nisu bili privilegirani radnici-majstori na rukovodećim položajima, oni koji su pripadali tzv. radničkoj aristokratiji: šef Ložionice Majksner, šef Bravarije Dunkl, glavni mašinist pogona Hircenberger, mašinist parnog stroja Šajnost itd. To potvrđuje marksističko učenje da od uslova ekonomskog života zavisi i svijest. Naime, ovi majstori imali su visoke plate (ne najamnine) i druge beneficije, tako da su u svemu bili oslonac vlasnicima kapitala.

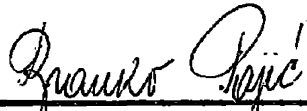
Od ostalih članovi Partije nisu bili činovnici i stražari, takodje više ili manje povlašćeni. Sve ove kategorije spominjem jer su kao cjeline bile odvojene od radničkog pokreta, kako sindikalnog tako i političkog. Njima smo priključivali "zvonaše", koje smo zvali: "nacionalni socijalisti" ili "socijalni nacionalisti".

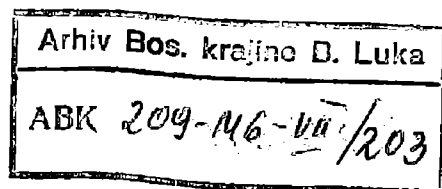
Još u toku trajanja štrajka, -poslije razgovora sa nekim članovima Partije, a naročito sa Jakovom Valenčićem i Karlom Berglesom, -potpisao sam pristupnicu u članstvo KPJ. Tako je tada pojedinac postajao član Partije, što je ostatak socijaldemokratskog nasljedja u organizacionom radu partijske organizacije. Pošto su već i tada komunisti bili na udaru i tretirani kao antidržavni element, za članstvo u KPJ trebala

je i veća doza klasne svijesti. Osim toga, bila je potrebna i politička preporuka jer se nije mogao "upisati" svako ko je to želio, odnosno izrazio želju da bude primljen. Partijska organizacija nije htjela da u svojim redovima ima one koji klasno politički nisu opredeljeni.

U političkom radu u Pilani među najaktivnijim je bio predradnik Rešetar, po nacionalnosti Slovenac, učesnik u Oktobarskoj revoluciji. Izabran je za radničkog povjerenika i bio jedan od glavnih pregovarača sa upravom preduzeća. Vjerujem da je bio u partijskom rukovodstvu. Od ostalih članova Partije spomenuo bih one kojih se sjećam kao političkih aktivista: Karlo Bergles i Štefan Fašman (mašinbravari), Franc Frič (gaterbravar), braća Režak (brusači), Pinter i Juras (mašinbravari), Gevert i Jakov Valenčić (brusači), Karlo Horaček (glavni ložič), Klačterski (elektromonter), Ivo Kranjac (radnik na istovaru balvana), Anto Androšević (električar).

31. mart 1977. godine
Banja Luka

_____
(Branko Pajić)

Sjećanje Branka Pajića

(N a s t a v a k)

Branko Pajić

Politički rad Rešetara i njegova uloga u organizaciji štrajka pilanskih radnika nije bilo nezapaženo od strane uprave preduzeća. Bosansko d.d. preduzeće već je tada kombinovalo kako da se oslobodi jednog ovako opasnog komuniste. Kolektivni ugovor koji je sklopljen poslije uspješno završenog štrajka, sa važenjem od godinu dana, imao je klauzulu da se radnicima koji su učestvovali u štrajku i bili aktivni u organizaciji istog ne može zbog toga dati otkaz. Takva je odredba bila značajna jer se događalo da se članovima štrajkačkih odbora i drugim radnicima u štrajku daju otkazi, odnosno preduzimaju određene sankcije.

Budući da poslije završenog štrajka uprava preduzeća nije mogla dati otkaz Rešetaru, čekala je drugu povoljnu priliku da svoju zamisao sprovede. U 1921. godini, prije isteka važenja kolektivnog ugovora, uprava preduzeća daje momentani otkaz, odnosno otkaz na rad bez otkaznog roka. Otkaz je dat da bi se oslobodili politički zrelog i veoma aktivnog radnika. Računali su, isto tako, da će njegovim "blagovremenim" odstranjenjem iz Pilane spriječiti novu akciju radnika u vrijeme kad se približavao istek kolektivnog ugovora. Zaboravljali su da organizaciju štrajka nije mogao nositi pojedinac, već politički organizirana grupa radnika. Takva jedna organizirana akcija radnika, kao što je bio štrajk pilanskih radnika od maja do početka ^{novembra} ~~oktobra~~ 1920. godine, pokazala je da za uspješno organizovanje sve mora biti sinhronizovano.

Bezrazložno davanje otkaza Rešetaru revoltiralo je radnike jer su bili svjesni njegove pozadine. Radnici su, naime, znali da je Rešetar trn u oku upravi preduzeća i da je otkaz ne samo atak na Rešetara, već i na klasnu radničku organizaciju. Pilanski radnici odmah su reagirali štrajkom. Mislím, da je to bilo u aprilu 1921. godine.

Za početak štrajka postojao je uobičajeni znak fabričkom sirenom, koji se razlikovao od znaka za početak i prestanak rada, a i od znaka za uzbunu. Znak za požar bio je,

radi ilustracije, jedan dugi i nekoliko kratkih. Ti kratki zvuci označavali su brpj reona u kome je izbio požar, od pet požarnih reona koliko ih je bilo u gradu.

Sirena je označavala početak rada dugim zvukom. Prvi znak bio je 30 minuta prije početka rada, zatim 10 minuta prije i na samom početku radnog vremena.

Nalazio sam se na radnom mjestu u glavnoj strojarnici kada je dotrčao jedan radnik i rekao Karlu Horačku: "Sviraj obustavu rada!".

Zašto?

Štrajk!, bio je komentar tog radnika.

Taj radnik je odmah otišao do mašiniste i rekao mu da obustavi rad parnog stroja. Međutim, Šajnost nije htio da odmah obustavi rad parnog stroja prije nego što se izvrše potrebne predradnje.

U Pilani je postojalo jedno obično, ali veće zvono na potezanje, a žica je bila sprovedena u strojarnicu. Pomoćnik strojara prije puštanja parnog stroja u pogon potezao je žicu i time davao znak zvonom da će stroj biti pušten u pogon. Zvono je i montirano zbog toga da se ne bi desila neka nezgoda jer je cijeli mašinski park bio povezan na sistemu mehaničke transmisije remenjem. Oglašavanjem zvona na početku i završetku rada isključivale su se mašine iz sistema transmisije.

Šajnost nije bio član KPJ. On i mnogi drugi mašinsti bili su neka vrsta radničke elite i bili povlašćeni višom najamnom, boljim uslovima rada i tretmanom, boljim stanovima itd. Zbog toga su svi oni manje bili vezani za ekonomsku borbu radnika. Zbog toga su i bili pasivni. Jedino iz solidarnosti pristajali su na štrajkove. Gledajući općenito, morali su i pristajati na štrajk i solidarisati se sa ostalim radnicima jer je prestajao rad svih ostalih, a s tim i preduzeća u cjelini.

U jednoj smjeni su radili jedan glavni strojar i njegov pomoćnik. Glavni stroj radio je od 7-15 sati, a pokretao je i električnu centralu. Ako je bila jesen i tmuran dan, onda je paralelno sa prestankom rada velikog stroja pušten u pogon mali stroj, mala parna mašina koja je služila samo

za proizvodnju električne energije da bi Pilana bila dovoljno osvetljena.

Budući da je u Pilani bilo više visokostručnih mašinbravara, koji su radili na različitim radnim mjestima, u slučajevima potrebe oni su zamjenjivali glavnog strojara i njemu pomagali pri većem obimu poslova. Tako su svi majstori bili u punom obimu iskorišćeni u proizvodnji, a kroz to i za ostvarivanje interesa kapitala.

Kada je sirenom dat znak za početak štrajka, svi su se radnici okupili izvan kruga preduzeća na poljani preko puta upravne zgrade. Bilo je to uobičajeno mjesto okupljanja u takvim slučajevima. Svo zaposleno radništvo je izašlo na poljanu očekujući obavještenja i uputstva od radničkih povjerenika.

Radnički povjerenici obavještili su prisutne zašto je dat znak za obustavu rada. Svi su bili revoltirani postupkom uprave kad su čuli za davanje otkaza Rešetaru. Zaključeno je da se štrajkuje na neodređeno vrijeme s tim da odmah budu povedeni pregovori sa upravom preduzeća. Povjerenici su dali preporuku da se svi radnici dostojanstveno drže i da se ne dađu provocirati od bilo koga. Pošto je donesen zaključak da odmah počnu pregovori, radnici su posjedali na travu odlučni da sačekaju rezultate pregovora sa upravom. Niko nije otišao kući. Svi su dostojanstveno bili mirni ne dajući povoda upravi da štrajku pripíše političke dimenzije.

U međuvremenu uprava preduzeća obavještava Okružnu oblast, Kotarski ured, Stražu sigurnosti (tadašnju policiju) i Pukovsku okružnu komandu, dajući štrajku političke dimenzije, što smo kasnije doznali. Dok smo mi mirno sjedili na livadi stigao je jedan vođ policije (straže sigurnosti) naoružan puškama. Predvodila ih je konjička policija na čelu sa podoficijerom Bojerem. Za njima ubrzo stiže naoružani vođ vojnika pod punom ratnom spremom na čelu sa oficijerom i par podoficijera. Odmah su zaposjeli Pilanu, odnosno ključne tačke u krugu fabrike jer im je, vjerovatno, predočeno da će radnici organizovano napasti fabriku.

To postavljanje vojnika na ključne tačke u predu-

zeću nije bio nimalo slavan potez nove države, koja je jasno stavila do znanja čija je to država i čije interese zastupa. Kome je bio potreban incident kada su radnici mirno izašli iz preduzeća i mirno sjedili na livadi?

Policajci sa puškama stajali su ispred radnika dozvoljavajući nekim neodgovornim licima da provociraju radnike, a i sami to čineći. Tražili su bilo kakav povod da upotrebe oružje. Međutim, radnici su ostali mirni ne nasjedajući provokatorima. Tu su pokazali i svoju solidarnost i klasnu radničku svijest.

Sa prekidima pregovori sa upravom preduzeća trajali su cijeli dan. Došao je i inspektor rada. Odlazilo se i u grad, u Okružnu oblast i druge upravne organe, ~~pa~~ vraćalo i ponovo odlazilo. I tako cijeli dan. Uprava Bos. d. d. ostala je i dalje pri svome, ali ni radnički povjerenici nisu odustajali, dok su radnici ostali da čekaju konačni ishod spremni da u štrajku istraju do kraja.

Vjerovatno su upravo administrativni organi u Banjoj Luci savjetovali funkcionerima Pilane da prihvate veoma skromne radničke zahtjeve: da se Rešetar vrati na posao i da se radnicima isplati dnevnicica za taj dan jer će do obustave rada došlo krivicom preduzeća.

Na kraju, uprava preduzeća bila je prisiljena da prihvati uslove radnika, ekonomski prisiljena jer su radnici bili spremni da nastave štrajk na neodređeno vrijeme, a i osposobljeni da organizaciju štrajka tako sprovedu da i ovaj štrajk bude uspješan kao i onaj u prethodnoj godini.

Jednodnevni štrajk bio je uspješan jer su radnici bili dobro i sindikalno i politički organizirani. Brojčano jaka partijska organizacija od preko 50 članova mobilizatorski je djelovala u svim sindikalnim, a posebno tarifnim akcijama. Sindikalna organizovanost bila je kompletna. Svi smo se sindikalno tretirali kao pilanski radnici, mada su postojale sindikalne strukovne sekcije metalaca, željezničara, drvodeljaca. Željezničari šumske željeznice Bos. d. d. u Banjoj Luci imali su svoju samostalnu sindikalnu organizaciju u Pilani i nisu bili sindikalno povezani sa željezničarima državne željeznice.

Između velikog štrajka 1920.godine i jednodnevnog štrajka aprila 1921.godine zbili su se značajni događaji. Na parlamentarnim izborima za Ustavotvornu skupštinu 28. novembra 1920.godine izabran je za poslanika banjalučki komunista Jakov Lastrić. Ubrzo je uslijedila zloglasna Obznana.

Obznana je donesena 30. decembra 1920.godine. Već narednog dana uslijedile su represalije režima prema banjalučkoj radničkoj klasi, kada je došlo do represalija i prema komunistima i prema radničkim organizacijama. Naime, toga dana, 31. decembra 1920.godine, radnici su organizirali u Radničkom domu sveju zabavu. Bilo je krcato kao i uvijek prije. Policija je blokirala ulicu i sa jedne i sa druge strane zgrade i upala u prostorije Oblasnog vijeća KPJ i Mjesnog partijskog rukovodstva, kancelariju u Radničkom domu. Blokadu su izvršili policajci i vojska. Žandarmi u ovoj akciji nisu sudjelovali; vjerovatno su tada upućeni u okolna mjesta gdje nije bila stacionirana vojska i gdje nije bilo policije.

Policajce na konjima predvodio je podoficir Bojer. Za to vrijeme vojnici su držali blokadu Radničkog doma. Dok je jedna grupa policajaca u partijskim kancelarijama vršila pretres, druga grupa ušla je u salu gdje se održavala zabava i naredila da svi napuste objekat. Grupa aktivnih komunista odmah je uhapšena, a s njima i oni koji su protestirali protiv postupaka policije. Svi uhapšeni komunisti odvedeni su u vojnički zatvor tvrđjave Kastel. Zbog masovnosti hapšenja policijski zatvor ne bi mogao sve da primi. Vjerovatno je i on tada bio pun komunista.

Interesantna je pojedinost da su uhapšene komuniste u tom vremenu najčešće zatvarali u vojnički zatvor Kastela. Takav je slučaj bio i za vrijeme velikog željezničkog štrajka, a i poslije donošenja Obznane.

Isto tako, i u Pilani su izvršena hapšenja komunista, koje su uhapsili u stanovima pilanskog naselja. Pohapšeni su pretežno komunisti strani radnici, a i istaknutiji komunisti među domaćim radnicima. Ubrzo poslije toga uslijedilo je protjerivanje tih radnika iz Banje Luke. Nisu uhapšeni oni

strani radnici koji su bili lojalni prema režimu i oni za koje je uprava Pilane garantirala jer su im kao stručni majstori bili potrebni. Takvi radnici nisu ni bili protjerani iz grada.

Poslije Obznane mjesna organizacija Socijaldemokratske stranke u Banjoj Luci, na čelu sa nekim Smoljanovićem, vidjela je svoju šansu. Odmah su preuzeli kanoelariju banjalučkog partijskog rukovodstva i preduzeli mjere da se omasove, ali sva ta najstojanja nisu dala rezultate. Njihov pokušaj, naprimjer, u Pilani pretrpio je fijasko jer su bili bojkotirani od strane pilanskih radnika.

Vojnici sa nataknutim bajonetima i policajci sa puškama bili su 31. decembra 1920. godine simbol režima koji je počeo da sprovodi svoju diktaturu.

Višemjesečni štrajk pilanskih radnika u Banjoj Luci uslijedio je nakon štrajka banjalučkih željezničara. Mada je su u aprilskom štrajku 1920. godine banjalučki željezničari bili masovno hapšeni, to nije pokolebalo pilanske radnike da organiziraju svoj štrajk.

Isto tako, ni Obznana nije pokolebala radnike da organiziraju 1. maja 1921. godine veliki radnički zbor u Trapistima. Zbor je bio masovno posjećen kao odgovor radnika protiv mjera režima u odnosu na radničku klasu i njene organizacije. Zboru su najmasovnije prisustvovali pilanski radnici, jedini industrijski radnici u Banjoj Luci pored monopolskih radnika Fabrike duvana.

Zbor je održan na poljani iznad vrbaske hidrocentrale u Trapistima. Na zboru održalo je govore nekoliko istaknutijih radničkih vođa iz Banje Luke, ali se ne bih mogao sjetiti ko je sve govorio. Iza toga je slijedio teferić. Svirao je tamburaški zbor radnika iz Pilane. Bila je to grupa pilanskih radnika koja je svirala na priredbama i zabavama u Predgrađu i Pilani.

Ovaj prvomajski zbor u Trapistima bio je poslednji masovni zbor banjalučkog radništva prije donošenja Zakona o zaštiti države 1921. godine.

1. april 1977. godine

Banja Luka

Branko Pajić
Arhiv Bos. krajine B. Luke
Branko Pajić)
ABK 209-146-11/203